

J.: Zarządzanie zmianami w przedsiębiorstwie. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 2002.; 12. Masłyk-Musiał E.: Zarządzanie zmianami w firmie. Centrum Informacji Menedżera, Warszawa 1996.; 13. Matys R.: Słownik wyrazów przeciwstawnych. Astrum, Wrocław 2000.; 14. Mikołajczyk Z.: Zarządzanie procesami zmian w organizacjach. GWSH, Katowice 2003.; 15. Nizard G.: Metamorfozy przedsiębiorstwa. Zarządzanie w zmiennym otoczeniu organizacji. WN PWN, Warszawa 1998.; 16. Nowosielski S.: Elastyczność wytwarzania i zarządzania we współczesnych koncepcjach sterowania produkcją. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. O. Langego, nr 536, Wrocław 1990.; 17. Penc J.: Innowacje i zmiany w firmie. Transformacja i sterowanie rozwojem przedsiębiorstwa. Placet, Warszawa 1999.; 18. Penc J.: Kreowanie zachowań w organizacji. Konflikty i stresy pracownicze. Zmiany i rozwój organizacji. Placet, Warszawa 2001.; 19. Penc J.: Motywowanie w zarządzaniu. Wyższa Szkoła Biznesu, Warszawa 2000.; 20. Skalik J.: Projektowanie organizacji instytucji. Akademia Ekonomiczna, Wrocław 1998.; 21. Ścibiorek Z.: Ludzie podczas zmian w organizacji. Adam Marszałek, Toruń 2005.; 22. Wanielista K., Miłkowski I.: Słownik menedżera. Fraktal, Wrocław 1998.; 23 Wawrzynek Ł.: Elastyczność organizacji – propozycja modelu ogólnego. Materiały z Konferencji Naukowej pod tytułem „Zmiana warunkiem sukcesu. Transformacja przedsiębiorstw – problemy, metody, efekty”. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. O. Langego, nr 916, Wrocław 2001.

УДК 337.125

Т.М. Качала, В.І. Дармограй
Черкаський державний технологічний університет

ЕКОНОМІЧНІ ФОРМИ І МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ: МЕТОДОЛОГІЯ І ПРАКТИКА

© Качала Т.М., Дармограй В.І., 2011

Визначено основні економічні форми регулювання соціального розвитку господарських систем. Розкрито сутність поняття “економічний механізм” та досліджено класифікацію економічних механізмів за Анрі Кульманом.

Ключові слова: розвиток, економічний механізм, господарська система.

T.M. Kachala, V.I. Darmogray
Cherkasy State Technological University

ECONOMIC REGULATION OF FORMS AND METHODS OF SOCIAL ECONOMIC SYSTEMS: METHODOLOGY AND PRACTICE

The paper defines the main forms of economic regulation of social development of economic systems. The essence of the concept of “economic mechanism” and studied the classification of economic mechanisms for Henry Kulman.

Key words: development, economic mechanism, the economic system.

Постановка проблеми. Господарський механізм можна охарактеризувати як сукупність форм і методів господарювання, що виявляється через певні категорії, які впливають один на одну. Жодна з цих форм і жоден з методів не діють ізольовано. Виявлення взаємовпливу категорій та

вивчення його суті – початковий етап аналізу економічних форм як певної єдності. Лише на наступному етапі всі економічні форми розглядаються як прояв єдиного організму [1].

Трудова діяльність є вихідним пунктом всієї системи відносин, які складаються між людьми під час виробництва і розподілу матеріальних благ.

Плідність трудової діяльності окремої людини і суспільства загалом залежить від того, як раціонально і справедливо налагоджений механізм регулювання цих відносин у всій їх багатомірності, складності та суперечливості. Критерієм налагодженості цього механізму виступає такий стан речей в економіці, за якого матеріальні інтереси кожного з учасників трудового процесу, будь-то окремих працівників або галузь матеріального виробництва, загалом, не зазнавали б ніякого утиску порівняно з іншими [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання регулювання соціальних процесів були розглянуті у працях зарубіжних учених: Т. Веблена, Л. Ерхарда, Дж. Кейнса, К. Маркса, А. Маршалла, А. Сміта, Дж. Стігліца, Ф. Хайека; вітчизняних і російських: Л. Абалкіна, О. Амоші, С. Бандура, Д. Богині, В. Гейця, М. Долішнього, С. Дорогунцова, Т. Злупко, В. Куденко, О. Лазора, Е. Лібанової, О. Новикової, Р. Соболя.

Широкий спектр вказаних проблем в різні періоди активно досліджували у працях вітчизняні вчені. Насамперед можна відзначити таких вчених, як О.Амоша, О.Алимов, В.Беседін, В.Геєць, В.Гриньова, В.Гришко, Б.Данилишин, С.Дорогунцов, М.Дудченко, І.Крючкова, А.Музиченко, М.Некрасов, Б.Панасюк, В.Пиля, М.Скрипніченко, Д.Стеченко, М.Чумаченко, О.Чмир.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є дослідження економічних форм і методів регулювання соціального розвитку господарських систем.

Виклад основного матеріалу. Економічний механізм в узагальненому вигляді можна подати як систему організації суспільного господарства. Організаційно-структурний аспект економіки дозволяє подати її як багаторівневу конструкцію, що складається з регіональних, зональних, корпоративних і первинних (кооператив, підприємство, фірма, сімейне господарство) господарських систем, пов'язаних між собою інфраструктурними, галузевими, інформаційними, фінансовими та іншими підсистемами. Своєю чергою, кожна господарча система має свій механізм, який є перед вибором: або узгоджувати цілі економічної діяльності з її об'єктивними регуляторами, або випасти з числа суб'єктів економічної діяльності. У цьому сенсі механізм можна подати як громадську організацію господарства, що складається із сукупності господарських систем з притаманними їм механізмами господарювання та властивими всій системі громадськими господарчими інститутами, що регулюють діяльність господарюючих суб'єктів. Таке визначення відрізняє його суб'єктна орієнтація. Воно виявляється дуже цінним, оскільки підкреслює ієрархічність господарських систем і наявність між ними взаємозв'язку. Господарюючі суб'єкти і господарські відносини – основні елементи, які становлять структурний каркас будь-якого господарського механізму.

Поняття „економічні механізми” протягом багатьох років практично не привертало увагу вчених-економістів. Тому їх аналіз вимагає насамперед підтвердження самого факту їх існування і виявлення суті цього далеко не загальноновизнаного поняття.

З погляду автора, основна причина нехтування цією категорією криється в недооцінці, а часто навіть ігноруванні співвідношення економічної та суспільних наук. І це цілком зрозуміло. Річ у тому, що сам зміст економічної доктрини об'єднує не тільки економічні категорії, а відображає переваги і, враховуючи це, виробляє певні рекомендації у практичній сфері. За всім цим перебувають не тільки економічна наука, але й політичні, правові, психологічні, соціологічні і подібні причини. У зв'язку з цим, ми вважаємо за доцільне розмежування двох основних механізмів: власне економічні механізми та інституціональні механізми.

Один з основоположників інституціональної теорії Дуглас Норт у своїх роботах трактує поняття інститут як „правило гри”, що веде інституціональний механізм далеко за межі економіки і виводить в сферу інших наук, і, передусім, права. Джерела права є правилами, що регламентують і

визначають міру належної поведінки для всіх учасників економічної діяльності. Так актуалізується питання співвідношення економіки і права. Разом з тим, трактувати інститут як правила поведінки може це поняття в галузі, обжиті в інших науках (соціології, психології, політології тощо). Тому, з погляду економічної теорії, найжорсткішими детермінантами поведінки економічних суб'єктів виступають економічні закони. Інститутами, що забезпечують довготривале економічне зростання, є передусім закони, правила, що формують спонукальні механізми. Вони, визначаючи структуру, межі людських взаємин на основі формальних і неформальних обмежень, зменшують невизначеність, тим самим підвищуючи ефективність прийнятих рішень, забезпечуючи умови для розширеного відтворення [4].

Інститути, виникаючи на основі переплетення безлічі господарських, правових, політичних, ідеологічних, культурних та інших видів відносин, містять і реалізують той зріз взаємозв'язків, який забезпечує регулювання економічних взаємодій суб'єктів у рамках цих інститутів. Інституційний механізм виступає як система трансформації господарських взаємовідносин суб'єктів у напрямі їх ієрархічного упорядкування відповідно до традиційно існуючого чи легітимно встановленого суспільством інституту [7].

Анрі Кульман у своїй роботі справедливо відзначає той факт, що можна говорити про існування “величезної” кількості економічних механізмів. Якщо враховувати те, що механізми являють собою системи взаємозв'язків економічних явищ, які виникають в певних умовах під впливом початкового імпульсу, то теоретично економічних механізмів може існувати стільки, скільки існує різних імпульсів в кожній системі взаємопов'язаних явищ при заданих умовах. Їхню кількість можна розрахувати як добуток кількості імпульсів на кількість існуючих взаємозв'язків економічних явищ [3].

У зв'язку з цим актуалізується завдання класифікації економічних механізмів.

Кульман залежно від результатів дії того чи іншого механізму виділив два типи: механізм відкритого типу та механізм закритого типу. Якщо результатом дії економічного механізму є виникнення нового, відмінного від вихідного, економічного явища, то це – відкритий механізм. Серед найзначущіших з них Кульман виділив:

- механізми рівноваги національної економіки і зовнішнього світу;
- механізм рівноваги між виробництвом і споживанням;
- механізми перетворення капіталу в дохід і доходу в капітал, в спрощеному вигляді – фінансові механізми;
- механізм інфляції.

До економічних механізмів закритого (або замкнутого) типу належать такі, результат функціонування яких за своєю природою, а найчастіше і за силою впливу не відрізняється від початкового імпульсу. Цей результат своєю чергою виступає початковим імпульсом для нового механізму, схожого на попередній.

Вищеописана класифікація механізмів не є єдиною. Так, А.А. Богданов розрізняє два основних організаційних механізми: механізм формуючий та механізм регулюючий. Первинний момент, що спричиняє зміну, виникнення, руйнування, розвиток організаційних форм, або основа формуючого механізму, є поєднанням комплексів. Таке поєднання Богданов назвав терміном, застосованим з біології – “кон'югацією”. Під останньою він розумів, що всяке створення нових форм засновується на з'єднанні колишніх комплексів і всяке таке з'єднання призводить до створення нових форм.

Основою регулюючого механізму Богданов вважав закономірне збереження або знищення організаційних форм, позначивши його універсальним терміном „підбір”. Підбір він поділяв на „консервативний” (де йдеться тільки про збереження організаційних форм або їх незбереження) і „прогресивний” (дійсне збереження можливе тільки шляхом їх прогресивного розвитку). А.А. Богданов зазначав, що регулюючий механізм підбору „не є щось окреме від формуючих механізмів; а тільки певна їх комбінація”.

Ю.М. Осипов розрізняє три типи структурних елементів господарського механізму:

1) основний – явно виражені і такі, що зазвичай виділяються при характеристиці механізму елементи, що конституують і скріплюють механізм (господарюючі суб'єкти, господарські відносини, весь набір функціональних елементів, зокрема господарське законодавство і система суспільної регламентації);

2) поверхневий – представницькі, образні елементи, що виконують функцію своєрідної вивіски, прикриття, камуфляжу;

3) прихований – елементи неофіційної, обхідної, тіньової господарської діяльності [6].

Тим самим, він відзначає, що цей механізм фактично складається з трьох механізмів: основного (власне механізму), поверхневого (надмеханізму) і прихованого (підмеханізму). Користуючись послугами своїх неминучих супутників – надмеханізму і підмеханізму, основний механізм зобов'язаний утримувати їх у певних межах.

Необхідність характеристики механізмів, їх структури в умовах трансформацій зумовило зарахування в цю категорію тих ознак, які зазнають змін під час його трансформації, забезпечуючи необхідне поєднання пошукової та консервативної частин у різні періоди існування. Відправним моментом у даному випадку є положення про те, що в механізмі еволюції окремим елементам будь-якої системи відведені різноманітні ролі: за здатність наслідувати відповідає так звана пасивна частина, за здатність до змін – активна. В якості інерційних складових регіональної системи розглядаються виробнича, природно-ресурсна структури, виробничо-господарська інфраструктура і структура розселення. До „активної” частини віднесені ті елементи, які здатні якісно змінити тенденції розвитку (вони, як правило, найбільш підвладні факторам природного відбору), – інноваційні інститути [5].

Серед сучасних робіт особливий інтерес становить дослідження В.М. Лаженцева. Тут господарство показано у якості складної метасоціальної конструкції, де механізми розділені і пов'язані за принципом „матрьошки” стосовно до територіального розвитку. Ця модель показує одночасно ієрархічність самого механізму і ієрархічність господарських систем.

Отже, короткий аналіз перерахованих вище робіт свідчить, що сьогодні ще не вироблено єдиної думки щодо сутності, структури, класифікації економічних механізмів. Завдання тим більше ускладнюється необхідністю виявлення економічного механізму соціального розвитку господарських систем.

В умовах трансформацій, на наш погляд, особливо важливим є організаційно-економічне бачення процесів, що відбуваються в суспільстві. Тому, доцільний розгляд економічного механізму як синтетичної категорії, яка становить сукупність усіх економічних форм і методів, що відрізняються взаємоузгодженням дії, цілісністю, нерозривною єдністю. З'єднання простих моментів в єдиному процесі породжує складні відносини, що виникають на всіх стадіях відтворення.

У цьому сенсі видається обґрунтованим визначення економічного механізму як складної структури форм і методів господарювання, що знаходяться на поверхні економічного життя і відображають всю систему виробничих відносин, що складається з елементів, найпростіших для даної категорії і даного рівня абстракції, але не є найпростішими взагалі. Як молекула, представляючи найпростішу неподільну частинку речовини з усіма його властивостями, сама складається з атомів, які мають складну структуру, так і елементи економічного механізму – складні категорії, що мають власні внутрішні властивості та структури.

Економічний механізм визначається або природою початкового явища, або остаточним результатом серії явищ. Але складовими елементами механізму завжди одночасно виступають і вихідне явище, і завершальні явища, і весь процес, який відбувається між ними. У зв'язку з цим структуру економічного механізму соціального розвитку господарських систем можна подати так:

1. Організаційно-економічні форми.
2. Економічні зв'язки (зокрема інфраструктурні, галузеві, інформаційні, фінансові).
3. Соціальні зв'язки.
4. Система мотивації трудової діяльності.

Організаційно-економічні форми виконують функцію організації процесу соціального розвитку господарських систем. Форма організації – результат процесу суспільного розподілу праці

у сформованій системі виробничих відносин, які перебувають ближче до поверхні економічного життя, що утворюють фундамент економічного механізму.

Економічні зв'язки, які об'єднують інфраструктурні, галузеві, інформаційні, фінансові потоки, відображають наявність складних вертикальних і горизонтальних взаємозв'язків, що формують управління відтворювальних процесів.

Соціальні зв'язки відображають потреби спільнот людей, що належать до конкретної господарської системи.

Система мотивації трудової діяльності є економічною передумовою активізації людини в праці, свого роду громадською гарантією того, що він працюватиме в повну міру своїх сил і здібностей.

Економічному механізму соціального розвитку властиві різні функції. Серед таких слід, перш за все, виділити:

- 1) організація взаємодії продуктивних сил суспільства;
- 2) формування та стала підтримка пропорцій суспільного відтворення;
- 3) забезпечення збалансованості всіх рівнів, частин і елементів системи виробництва;
- 4) вирішення різного роду протиріч, що виникають у процесі організації суспільного господарства (між розвитком виробничих сил і конкретними формами виробничих відносин, між централізованим і децентралізованим началом організації і т.д.);
- 5) стимулювання суб'єктів господарювання,
- 6) створення умов для відтворення робочої сили, відпочинку, лікування, освіти;
- 7) підтримка соціальної сфери;
- 8) надання допомоги непрацездатним, безробітним, пенсіонерам.

Врешті-решт актуальним стає питання співвідношення результатів функціонування економічного механізму соціального розвитку господарських систем до вироблених затрат, тобто ефективності цього механізму. Критерієм його ефективності об'єктивно виступає критерій зростання добробуту та якості життя, зумовлений функціонуванням економічного механізму. Це логічне твердження зовсім не означає, що дослідження ефективності функціонування економічного механізму не вимагає кількісних оцінок, більше того, вони необхідні. У зв'язку з цим необхідне виділення параметрів такої ефективності. Простежити об'єктивну динаміку і характер цих процесів дасть змогу такий набір показників: ВВП на душу населення (державний рівень), ВРП (регіональний рівень), грошові доходи; співвідношення грошових доходів на душу населення до прожиткового мінімуму, рівень безробіття, рівень бідності і очікувана тривалість життя населення.

Соціальними параметрами в широкому лінгвістичному сенсі є всі вимірники суспільного розвитку. У науковій і статистичній практиці, а так само в практичному господарському побуті під соціальними параметрами розуміються показники, що характеризують соціальну сферу, її структуру, відносини між людьми, їх потреби і інтереси, форми та методи їх задоволення, показники, що вимірюють і оцінюють рівень і динаміку доходів, споживання населення, їх диференціацію, визначаючи їх фактори. Термін „параметр” відрізняється від терміна „показник” своєю значимістю. Соціальні параметри – це істотні показники, що виступають вимірниками ступеня досягнення цілей суспільного розвитку, тобто гідного рівня та якості життя. Ефективність функціонування механізму соціального розвитку господарських систем цілком можна оцінити за допомогою вищевказаних індикаторів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, економічний механізм соціального розвитку господарських систем являє собою сукупність економічних форм, методів, спрямованих на забезпечення зростання добробуту і якості життя населення на певній території, де виробничі сили та організаційно-економічні відносини перебувають в упорядкованому взаємозв'язку з метою здійснення господарської діяльності.

Побудова дієвого економічного механізму соціального розвитку в Україні має ґрунтуватися на принципі цілісності. В історії нашої економіки є величезний набір форм і методів для реалізації кожного компонента господарської системи. Вона також містить багатющий матеріал для аналізу їх

взаємозв'язків і сполучуваності. Для життєстійкості і розвитку господарських систем надзвичайно важливо, що інституціональна основа економічного механізму залишає великий простір для вибору форм реалізації властивих йому економічних і соціальних відносин. У зв'язку з цим, для розкриття змісту економічного механізму соціального розвитку України необхідно визначити найзначущі його інститути. До таких потрібно насамперед зарахувати нижчепераховані: бюджетно-податковий механізм; програмний механізм; позабюджетні фонди.

Зазначений перелік інститутів економічного механізму не є вичерпним, оскільки сам механізм є складним утворенням. Ми акцентуємо увагу саме на тих складових економічного механізму, які впливають на соціальний розвиток безпосередньо.

Збалансований розвиток процесу відтворення у всіх без винятку сферах економіки можливе лише в умовах стабільного функціонування фінансової системи. Економічні методи управління соціальним розвитком повинні передусім ґрунтуватися на використанні стимулюючої дії податково-бюджетного механізму. Саме він дозволяє зробити процес державного втручання найефективнішим, найменше болючим, що забезпечує динамічний економічний і соціальний розвиток усієї країни.

Фінансова діяльність держави являє собою діяльність з акумуляції, перерозподілу та використання фондів грошових коштів у державі, найважливішим з яких є бюджет.

Властива державі бюджетна система України має три рівні: державний, регіональний та місцевий. На наш погляд, бюджетна система не може виступати лише як сукупність вищенаведених рівнів і має складнішу структуру з об'єднанням таких підсистем: законодавчі органи, наділені правом приймати закони про бюджети і контролювати їх виконання; виконавчі органи, що здійснюють виконання бюджетів; інші суб'єкти, які є активними учасниками бюджетних відносин.

Одним з основних принципів побудови бюджетної системи є принцип її єдності. Вона повинна відповідати державному устрою, мати вертикальний принцип побудови ієрархії компетенції вищепоставленого рівня. У межах такої структури важливо оптимізувати взаємодію різних рівнів управління, розподіл завдань по них відповідно до критеріїв, визначених з політичних міркувань. Потім мають бути прийняті рішення щодо розподілу фінансових ресурсів, переважно податкових надходжень, де кожен рівень фінансує витрати, пов'язані з виконанням поставлених завдань.

1. Абалкин Л.И. *Хозяйственный механизм общественных формаций.* / Л.И. Абалкин – М.: Мысль, 2006. – 125 с. 2. Андриенко В.Е. *Экономический механизм и активизация человеческого фактора.* / В.Е. Андриенко, В.Н. Шамота, А.С. Шнылко – К.: Наукова думка, 1990. – 450 с. 3. Анри Кульман. *Экономические механизмы.* /пер с фр.общ. ред. Н.И. Хрустальной. – М.: А/О Изд. группа „Прогресс” „Универс”, 1993. – 145 с. 4. *Государственное регулирование рыночной экономики* / под общ. ред. Кушлина В.И., Волгина Н.А. – М.: Экономика, 2001. – 499 с. 5. Нестеренко О. *Территориальные социально-экономические системы: стратегия выживания* / О. Нестеренко, С. Дорошенко, О. Ибраева, В. Ятнов // Труды института экономики УрО РАН. Екатеринбург, 2000. – С. 45–53. 6. Осипов Ю.М. *Основы теории хозяйственного механизма.* / Ю.М. Осипов. – М.: МГУ, 1994. – 542 с. 7. *Формирование модели рыночной экономики: противоречия 11 перспективы* / под ред. Хубиева К.А. ч.2. – М.: МГУ ТЕИС, 2003. – 194 с.